

از زبان حضرت امام علی (ع)
تشیب کرمان

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۳۸۰ / ۱۰ / ۲۴

کتابخانه
دانشگاه تهران
۰۱۵۸۷۹

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

نظریه هژمونی، رقابت آمریکا و انگلیس،

و سقوط دکتر مصدق

نقاش: وحید بزرگی

استاد راهنما: دکتر احمد ساعی

پایان نامه برای دریافت درجه دکتری

در

رشته روابط بین الملل

دی ۱۳۸۰

۳۹۱.۴

فرم ارزشیابی پایان نامه دکتری

دانشکده حقوق و علوم سیاسی گروه: روابط بین الملل

در چارچوب ارزیابی مرحله تحقیقاتی مقطع کارشناسی ارشد دانشجویان دانشگاه تهران

آقای: وحید بزرگی به شماره دانشجویی: ۲۱-۲۷۵-۲۸ در رشته: روابط بین الملل

گرایش: روابط بین الملل پایان نامه خود به ارزش: ۲۲ واحد راکه در نیمسال اول سال تحصیلی: ۷۷-۷۸-۱

اخذ و ثبت نام نموده بود، تحت عنوان: "نظریه هژمونی، رقابت آمریکا و انگلیس و سقوط دکتر مصدق"

به سرپرستی (استاد راهنما): دکتر ساعی استاد مشاور: دکتر شیرخانی استاد مشاور دوم (حسب مورد): دکتر مولایی

در تاریخ: ۸۰/۱۰/۱۲ در حضور هیأت داوران به شرح ذیل با (موفقیت / عدم موفقیت / اصلاحاتی) دفاع نمود.

اسامی هیأت داوران	مرتبه علمی	محل اشتغال	امضاء
۱- استاد راهنما: دکتر احمد ساعی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲- استاد مشاور: دکتر محمد شیرخانی دکتر یوسف مولایی	استادیار استادیار	" " "	
۳- استاد داور: دکتر حمید احمدی	دانشیار	" " "	
۴- استاد داور: دکتر صادق زبیاکلام	دانشیار	" " "	
۵- استاد داور یا استاد مشاور دوم: دکتر داود هرمیداس باوند	استاد	دانشگاه شهید بهشتی دانشگاه امام صادق (ع)	

ارزیابی رساله

ارزیابی رساله:

عالی

ملاحظات:

تذکر: نیازی به درج نمره جداگانه هریک از داوران نبوده و فقط نمره مورد توافق هیأت داوران (متوسط) اعلام می شود.

سرپرست تحصیلات تکمیلی دانشکده

با سلام، نظر به اعلام نمره نهایی فوق الذکر از جانب هیأت داوران خواهشمند است نسبت به انجام امور فراغت از تحصیل دانشجوی یاد شده برابر ضوابط و مقررات اقدام مقتضی مبذول فرمائید.

نام و نام خانوادگی مدیر گروه: دکتر یوسف مولایی امضاء و تاریخ:

توجه مهم: کلیه نوشته ها به استثناء نمره هیأت داوران و مطالب بند ملاحظات قبل از دفاع باید با ماشین تایپ گردد.

تذکر: این فرم به دفتر تحصیلات تکمیلی دانشکده ارسال و تصویر آن در گروه مربوط نگهداری می شود.

چکیده

پرسش یا مسأله اصلی پایان‌نامه حاضر این است که چرا حکومت دکتر مصدق به رغم برخورداری از حمایت مردمی، با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ سرنگون شد؟ در پاسخ به این سوال، سه متغیر و به تبع آن سه فرضیه جایگزین رقیب مطرح شده است. سه متغیر دخیل عبارتند از: ۱- تفرقه داخلی، ۲- مخالفت انگلیس، و ۳- هژمونی و مخالفت آمریکا. براساس این سه متغیر، سه فرضیه جایگزین رقیب زیر ارائه شده است: ۱- تفرقه داخلی باعث سقوط دکتر مصدق شد. ۲- مخالفت انگلیس باعث سقوط دکتر مصدق شد. ۳- هژمونی و مخالفت آمریکا باعث سقوط دکتر مصدق شد. فرضیه سوم فرضیه اصلی پایان‌نامه حاضر است که برگرفته از نظریه ثبات هژمونیک می باشد.

برای بررسی صحت و سقم فرضیه‌های بالا، ابتدا عوامل و مسائل خارجی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در اینجا، نحوه تکامل هژمونی آمریکا در مقابل انگلیس و به موازات آن، تحول سیاست خارجی آمریکا به ترتیب در سه سطح جهان، خاورمیانه و ایران بررسی و نشان داده شده است که قدرت و هژمونی آمریکا از قرن ۱۹ دایماً رو به رشد بوده و به موازات آن، آمریکا هژمونی خود را در هر سه سطح مذکور گسترش داده است. آمریکا همراه با این توسعه طلبی به ایجاد و تحمیل قواعد و رژیمهای بین‌المللی دلخواه خود در هر سه سطح مذکور نیز پرداخته و سایرین را به پیروی از آنها وادار ساخته است. سپس با بررسی مواضع و اقدامات جناحهای داخلی ایران مثل دکتر مصدق و طرفداران وی، دربار و عمال انگلیس و آمریکا، روحانیت و آیت‌الله کاشانی، حزب توده و سایرین نشان داده شده است که به دلایل مختلف، تفرقه بین نیروهای طرفدار دکتر مصدق به مرور زمان افزایش یافته است.

نتیجه‌گیری پایان‌نامه حاضر این بوده است که از آنجا که اولاً تفرقه داخلی ایران در زمان کودتای ۲۸ مرداد به حدی نرسیده بود که به بروز یک کودتا و پیروزی آن بینجامد و ثانیاً انگلیس بدون رضایت آمریکا نمی‌توانست به اقدام نظامی و کودتا دست یازد، آمریکا مهمترین نقش را در کودتای ۲۸ مرداد داشته است و بدین ترتیب فرضیه اصلی پایان‌نامه حاضر تایید شده است.

سپاسگزاری

بدین وسیله از اساتید محترم دکتر احمد ساعی (استاد راهنما)، دکتر محمد شیرخانی و دکتر یوسف مولایی (اساتید مشاور)، و دکتر حمید احمدی، دکتر علیرضا ازغندی، دکتر داود هرمیداس باوند و دکتر صادق زیباکلام (اساتید داور) به خاطر راهنمایی و توصیه‌های سودمندشان سپاسگزاری می‌کنم.

و.ب.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۱	طرح مسأله
۲	بررسی ادبیات موجود و هدف پژوهش حاضر
۳	متغیرهای دخیل و فرضیه‌های جایگزین رقیب
۵	روش پژوهش
۶	ساختار نظری، تعریف عملی متغیرها، و شاخصها یا فن و استراتژی پژوهش
۷	نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها
۸	پیامدهای عملی و نظری اثبات فرضیه اصلی
۸	حدود و نقطه تمرکز
۸	سازماندهی پژوهش
۱۰	بخش اول - چارچوب نظری: نظریه ثبات هژمونیک
۱۰	(۱-۱) چارلز کیندلبرگر
۱۹	(۲-۱) رابرت گیلیپین
۳۵	بخش دوم - سیاست خارجی آمریکا در سه سطح جهان، خاورمیانه و ایران
۳۶	فصل اول - سیاست خارجی آمریکا در سطح جهانی
۳۶	(۱-۱-۲) دکترین مونرو: توسعه‌طلبی آمریکا
۳۹	(۲-۱-۲) سیاست درهای باز: به سوی هژمونی آمریکا
۴۱	(۳-۱-۲) رشد اقتصادی داخلی و توسعه‌طلبی خارجی
۴۵	(۴-۱-۲) تبدیل آمریکا به یک قدرت جهانی
۴۷	(۵-۱-۲) رقابتهای امپریالیستی و دیپلماسی دلار
۵۰	(۶-۱-۲) جنگ جهانی اول و تبدیل آمریکا به بزرگترین قدرت اقتصادی جهان
۵۵	(۷-۱-۲) اصل ویلسون و فرجام آن
۵۸	(۸-۱-۲) انزوآگرایی یا توسعه طلبی تجاری؟
۶۲	(۹-۱-۲) بحران بزرگ ۱۹۲۹-۳۳ و مهار آن
۶۶	(۱۰-۱-۲) انزوآگرایان در مقابل بین‌الملل‌گرایان
۶۹	(۱۱-۱-۲) جنگ جهانی دوم و بیداری غول خفته آمریکا
۷۳	(۱۲-۱-۲) درانداختن طرح دنیای پس از جنگ

۷۸	۱۳-۱-۲) جنگ سرد: تلاش آمریکا برای رهبری جهان
۸۹	فصل دوم - سیاست خارجی آمریکا و نفت خاورمیانه
۸۹	۱-۲-۲) دوران میان دو جنگ: علاقمندی آمریکا به نفت خاورمیانه
۹۰	۲-۲-۲) رقابت آمریکا و انگلیس بر سر نفت خاورمیانه
۹۷	۳-۲-۲) جنگ جهانی دوم و درک اهمیت استراتژیک نفت
۱۰۱	۴-۲-۲) تلاش آمریکا برای تدوین یک سیاست نفتی
	فصل سوم - سیاست خارجی آمریکا در قبال ایران و نهضت ملی شدن صنعت
۱۱۱	نفت ایران
	۱-۳-۲) رقابت‌های آمریکا و انگلیس برای کسب امتیاز نفت شمال ایران در
۱۱۲	دهه ۱۹۲۰
۱۲۰	۲-۳-۲) ورود آمریکایی‌ها به صحنه ایران در دوران جنگ جهانی دوم
۱۲۵	۳-۳-۲) رقابت سه قدرت بزرگ بر سر امتیاز نفت شمال ایران
۱۳۱	۴-۳-۲) بحران آذربایجان
۱۳۷	۵-۳-۲) علاقه آمریکا به ایران به عنوان حلقه‌ای از سیاست محاصره شوروی
۱۴۴	۶-۳-۲) ملی شدن صنعت نفت ایران و واکنش انگلیس و آمریکا
	۷-۳-۲) خوش‌بینی ایرانیان در مورد آمریکا و عواقب ملی شدن صنعت
۱۵۵	نفت ایران
	۸-۳-۲) مخالفت آمریکا با ملی شدن صنعت نفت ایران و اقدامات آمریکا
۱۶۳	و انگلیس برای جبران قطع جریان نفت ایران
۱۷۵	جمع‌بندی بخش دوم
۱۷۷	بخش سوم - رویارویی‌های داخلی و بین‌المللی دکتر مصدق
۱۷۸	فصل اول - رویارویی‌های داخلی
۱۷۸	۱-۱-۳) دوره اول نخست‌وزیری دکتر مصدق
۱۷۹	۱-۱-۳) ورود هریمن و حادثه خونین ۲۳ تیر ۱۳۳۰
۱۸۴	۲-۱-۳) مشکلات اقتصادی و برنامه «اقتصاد بدون نفت»
۱۸۸	۳-۱-۳) انتخابات مجلس هفدهم
۱۹۵	۴-۱-۳) قیام ۳۰ تیر

صفحه

عنوان

۲۰۶	دوره دوم نخست‌وزیری دکتر مصدق (۲-۱-۳)
۲۰۷	تشدید توطئه‌ها بر علیه دکتر مصدق (۱-۲-۱-۳)
۲۱۰	قطع روابط سیاسی با انگلیس (۲-۲-۱-۳)
۲۱۲	جنگال بر سر تمدید اختیارات ویژه دکتر مصدق (۳-۲-۱-۳)
۲۱۵	توطئه نهم اسفند ۱۳۳۱ (۴-۲-۱-۳)
۲۲۰	قتل رئیس شهربانی (۵-۲-۱-۳)
۲۲۳	رفراندوم انحلال مجلس شورای ملی (۶-۲-۱-۳)
۲۲۶	کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و برکناری دکتر مصدق (۷-۲-۱-۳)
۲۳۷	جمع‌بندی (۳-۱-۳)
۲۴۵	فصل دوم - رویارویی‌های بین‌المللی
۲۴۵	انگلیس و ملی شدن نفت ایران (۱-۲-۳)
۲۴۹	آمریکا و ملی شدن نفت ایران (۲-۲-۳)
۲۵۳	توسل انگلیس به مجامع بین‌المللی (۳-۲-۳)
۲۵۴	مصدق در آمریکا (۴-۲-۳)
۲۵۴	پیام مشترک آمریکا و انگلیس و قطع روابط دیپلماتیک ایران و انگلیس (۵-۲-۳)
۲۵۷	همکاری آمریکا و انگلیس برای براندازی دولت مصدق (۶-۲-۳)
۲۶۲	جمع‌بندی بخش سوم
۲۶۳	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۶۹	یادداشتها
۳۱۴	منابع

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۴۷	جدول ۱-۲-۱) سهم نسبی کشورها از کل تولیدات کارخانه‌ای جهان ۱۹۰۰-۱۷۵۰
۵۰	جدول ۲-۱-۲) تولید ناخالص داخلی آمریکا، انگلیس و آلمان
۵۱	جدول ۳-۱-۲) تولید آهن / فولاد در ۱۹۱۳-۱۸۹۰
۵۱	جدول ۴-۱-۲) مصرف انرژی در ۱۹۱۳-۱۸۹۰
۵۲	جدول ۵-۱-۲) درآمد ملی، جمعیت، و درآمد سرانه قدرتهای بزرگ در ۱۹۱۴
۶۰	جدول ۶-۱-۲) شاخصهای جهانی تولیدات کارخانه‌ای ۱۹۱۳-۲۵
۷۰	جدول ۷-۱-۲) سهم قدرتهای بزرگ در تولید کارخانه‌ای جهان ۱۹۲۹-۳۸
۷۱	جدول ۸-۱-۲) درآمد ملی قدرتهای بزرگ در ۱۹۳۷ و درصد هزینه‌های دفاعی
۷۱	جدول ۹-۱-۲) ظرفیت جنگی نسبی قدرتهای بزرگ در ۱۹۳۷
۷۲	جدول ۱۰-۱-۲) تولید تسلیحاتی قدرتهای بزرگ ۱۹۴۰-۳
۷۳	جدول ۱۱-۱-۲) تولید هوایمای کشورهای قدرتمند ۱۹۳۹-۴۵
۸۱	جدول ۱۲-۱-۲) کل تولید ناخالص ملی و تولید ناخالص ملی سرانه قدرتها در ۱۹۵۰
۸۲	جدول ۱۳-۱-۲) تولیدات مهم آمریکا، کشورهای اروپایی و شوروی در سال ۱۹۵۱
۸۳	جدول ۱۴-۱-۲) هزینه‌های دفاعی قدرتها در ۱۹۴۸-۷۰
۹۵	جدول ۱۵-۱-۲) تولید نفت خاورمیانه در سال ۱۹۳۸
۱۱۰	جدول ۱۶-۱-۲) سهم آمریکا و سایر کشورها از نفت خاورمیانه
۱۷۳	جدول ۱۷-۱-۲) میزان انتقال نفت پالایشگاههای اروپا از طریق کانال سوئز

مقدمه

طرح مسأله

دکتر مصدق رهبر نهضت ملی کردن صنعت نفت ایران در ۲۹ اردیبهشت ۱۲۶۱ به دنیا آمد و از همان قبل از مشروطیت با فعالیتها و مبارزات سیاسی خود وجهه‌ای ملی و مردمی به دست آورد به طوری که بارها به نمایندگی مجلس شورای ملی - و گاه به عنوان نماینده اول مجلس - برگزیده شد. یکی از اقدامات وی تلاش در جهت ملی کردن صنعت نفت ایران بود که بالاخره قانون ملی شدن صنعت نفت را در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ در مجلس به تصویب رساند و به نخست‌وزیری برگزیده شد. دکتر مصدق در دوران نخست‌وزیری خود در اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت با سرسختی تمام در مقابل انگلیس ایستاد و انگلیس هم به طرق مختلف کوشید تا دکتر مصدق را به سازش بکشاند ولی نتوانست. انگلیس حتی قصد حمله نظامی هم داشت، ولی آمریکا جلوی آن را گرفت، چرا که آمریکایی‌ها علاوه بر ترس از روی کار آمدن کمونیستها در ایران می‌خواستند با به دست آوردن سهمی از نفت ایران - در رقابت با انگلیس - جای پای برای خود در ایران باز کنند. دکتر مصدق از حمایت شدید مردم برخوردار بود. با اینکه مشکلات داخلی و تشدید اختلافات داخلی تا حدودی مردم را دلسرد کرده بود، ولی آنها از جمله در قیام ملی ۳۰ تیر ۱۳۳۱ نشان دادند که هنوز کسی بجز دکتر مصدق را به عنوان نخست‌وزیر نمی‌پذیرند. ولی به رغم این حمایت مردمی، حکومت دکتر مصدق حدود یک سال بعد با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ سرنگون شد.

چرا؟

یکی از پاسخهای این سؤال را می‌توان در نظریه همزونی^۱ یافت. طبق این نظریه که معروفترین شارح آن چارلز کیند لبرگر^۲ است، رژیمها یا تحولات بین‌المللی را کشورهای قویتر تعیین می‌کنند. به

^۱ - hegemonic stability theory

^۲ - Charles P. Kindleberger

عبارت دیگر، قدرت (اعم از نظامی و اقتصادی) حرف آخر را می‌زند. دولتهای قوی قواعد بازی را وضع می‌کنند و با تغییر قدرت دولتها یا ساختار بین‌المللی، قواعد بازی هم تغییر می‌یابد. در گونه‌ای از نظریه هژمونی، عقیده بر این است که قدرت مثل پول از حوزه‌ای به حوزه دیگر قابل انتقال است و مثلاً کشوری که از قدرت نظامی بیشتری برخوردار است در حوزه اقتصادی هم می‌تواند خواست خود را بر دیگران تحمیل کند.[۱] ولی در گونه دیگری از نظریه هژمونی، هر حوزه‌ای منابع قدرت خاص خود را دارد و هر نوع قدرت فقط در حوزه خاص خود می‌تواند مؤثر باشد.[۲]

در هر حال، به طور کلی، طبق نظریه هژمونی عامل اصلی تحولات بین‌المللی را باید در جابجایی قدرتهای بزرگ جستجو کرد. براساس این نظریه، پاسخ سؤال پژوهش حاضر یا علت سقوط دکتر مصدق در هژمونی آمریکا و مخالفت آن با دکتر مصدق نهفته است. بررسی تاریخی نشان می‌دهد که برتری و تفوق آمریکا و خروج آن از انزوای بخواهی بخصوص بعد از جنگ جهانی دوم باعث شد که این کشور در خاورمیانه هم بکوشد تا امتیازات نفتی بیشتری به دست آورده و رقبای دیگر را به عقب براند و برخورد آمریکا با نهضت ملی کردن نفت ایران را در چارچوب همین سیاست می‌توان تحلیل نمود. آمریکا که برای شکستن سلطه انحصاری انگلیس بر منابع نفت ایران در ابتدا به حمایت از نهضت ملی ایران پرداخت، بعداً که از امکان به سازش کشاندن نهضت ملی ایران براساس شرایط دلخواه خود (همان اصل یا رژیم ۵۰-۵۰) نا امید شد، به اجرای کودتای ۲۸ مرداد پرداخت.

بدین ترتیب، مسأله ما بررسی صحت و سقم نظریه هژمونی با توجه به یک تجربه تاریخی خاص یعنی سقوط دکتر مصدق و به عبارت دیگر مسأله ما نقد تجربی نظریه هژمونی است.

بررسی ادبیات موجود و هدف پژوهش حاضر

آثار زیادی درباره دوران دکتر مصدق نوشته شده است. برخی از این آثار با تکیه بیشتر بر مسائل داخلی دوران دکتر مصدق نوشته شده است[۳] و برخی دیگر با تکیه بیشتر بر رقابتهای بین‌المللی و مسائل نفتی[۴] در این آثار به طرق مختلف به نقش آمریکا در سقوط دکتر مصدق اشاره شده است، ولی در

هیچ‌یک از آنها نقش آمریکا به عنوان مسأله و عامل اصلی بخصوص براساس یک نظریه مشخص مورد بررسی قرار نگرفته‌است. ما در پژوهش حاضر سعی می‌کنیم تا این کار را انجام دهیم. البته قبل از آن در فصلی جداگانه به بررسی متون مربوط به نظریه هژمونی و از جمله آثار کیند لیرگر خواهیم پرداخت. [۵]

بنابراین، هدف پژوهش حاضر بررسی نقش آمریکا در سقوط دکتر مصدق و به عبارت دیگر رفع خلاء موجود در ادبیات مربوطه و بدین طریق نقد تجربی نظریه هژمونی است.

متغیرهای دخیل و فرضیه‌های جایگزین رقیب

به نظر می‌رسد که عوامل و متغیرهای دخیل در سقوط دکتر مصدق را می‌توان به دو دسته کلی عوامل داخلی و خارجی تقسیم کرد. عوامل داخلی که شامل جناح‌بندی‌ها و درگیریهای داخلی بین طرفداران و مخالفان او می‌شود، می‌تواند تحت عنوان تفرقه داخلی مورد بررسی قرار گیرد. عوامل خارجی هم شامل رویارویی‌های دکتر مصدق با قدرتهای خارجی مثل آمریکا، انگلیس و شوروی می‌گردد. ولی از آنجا که هدف رساله حاضر بررسی نقش قدرتهای هژمونیک در سقوط دکتر مصدق است، ما فقط به بررسی سیاست قدرتهای هژمونیک (انگلیس به عنوان قدرت هژمونیک قدیم و آمریکا به عنوان قدرت هژمونیک جدید) در قبال دکتر مصدق خواهیم پرداخت، گویانکه در صورت لزوم به سیاست شوروی نیز اشاره خواهیم کرد. بر این اساس، می‌توان گفت که در سقوط دکتر مصدق، سه متغیر زیر دخیل بوده‌است:

۱- تفرقه داخلی: در اینجا منظور این است که بروز اختلاف بین اعضای جبهه ملی یا بین دکتر مصدق و آیت‌الله کاشانی و بروز نارضایتی در اثر مشکلات داخلی باعث تضعیف و در نهایت سقوط دکتر مصدق شد. این اختلاف و تفرقه را هم می‌توان با سنجه‌هایی مثل اختلاف نظرها و موضع‌گیریهای متعارض و اقدامات خصومت‌آمیز نشان داد.

۲- مخالفت انگلیس: در اینجا منظور این است که خصومت انگلیس با دکتر مصدق باعث سقوط او شد. این خصومت را می‌توان با سنجه‌هایی از تهدیدات و مانورهای نظامی گرفته تا اظهارات و اقدامات بر علیه

دکتر مصدق، طرح دعوی در مجامع بین‌المللی و مشارکت در توطئه‌های مختلف از جمله کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ نشان داد.

۳- هژمونی و مخالفت آمریکا: در اینجا منظور این است که مخالفت آمریکا - به عنوان قدرت هژمونیک پس از جنگ جهانی دوم - با پافشاری سرسختانه دکتر مصدق روی ملی کردن تمام عیار صنعت نفت ایران بر خلاف تمایل آمریکا به قاعده ۵۰-۵۰ باعث سقوط دکتر مصدق شد. هژمونی آمریکا را با سنجه‌هایی مثل تولید ناخالص ملی، سهم از تولید جهانی، بودجه نظامی و حجم تسلیحات و نیروهای نظامی، و پیشرفت تکنولوژی نظامی و از جمله برخورداری از سلاح هسته‌ای و مخالفت آمریکا را هم با سنجه‌هایی مثل موضع‌گیری در مقابل دکتر مصدق، عدم اجابت تقاضاهای دکتر مصدق، و در نهایت اجرای کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ می‌توان نشان داد.

بر اساس عوامل یا متغیرهای فوق می‌توان فرضیه‌های جایگزین رقیب زیر را ارائه داد:

۱- تفرقه داخلی باعث سقوط دکتر مصدق شد:

تفرقه داخلی $\longleftarrow$ + سقوط دکتر مصدق

۲- مخالفت انگلیس باعث سقوط دکتر مصدق شد:

مخالفت انگلیس $\longleftarrow$ + سقوط دکتر مصدق

۳- هژمونی آمریکا (مخالفت آمریکا به عنوان یک قدرت هژمونیک) باعث سقوط دکتر مصدق

شد:

هژمونی آمریکا $\longleftarrow$ + سقوط دکتر مصدق

فرضیه سوم فرضیه اصلی ماست و فرضیه‌های دیگر فرضیه‌های جایگزین رقیب ما هستند. البته این **لزوماً** بدین معنا نیست که متغیرهای دخیل در فرضیه‌های جایگزین رقیب هیچ نقشی در سقوط دکتر مصدق نداشته‌اند. بدون شک این عوامل یا متغیرها تأثیر داشته‌اند، ولی ما می‌خواهیم نشان دهیم که هژمونی آمریکا نیز در سقوط دکتر مصدق نقش - و آن هم نقشی محوری - داشته‌است. بنابراین، در پژوهش حاضر، اثبات یا تایید فرضیه اصلی **لزوماً** به معنای رد کامل فرضیه‌های جایگزین رقیب نیست، بلکه ما با منسوی و جدا کردن یک متغیر خاص می‌خواهیم بیشتر تأثیر این متغیر را بررسی کنیم. از سوی دیگر، از آنجا که به رغم برخی تأثیرات متقابل که معمولاً بین تمام متغیرهای سیاست و روابط بین‌الملل وجود دارد، سه متغیر مستقل ما (تفرقه داخلی، مخالفت انگلیس و هژمونی آمریکا) مستقل از یکدیگر هستند، سه فرضیه مذکور با هم ناسازگار بوده و نمی‌توان برخی از آنها را در هم ادغام نمود. در مورد روش تفکیک متغیرهای مختلف و در نتیجه آزمایش فرضیه‌های جایگزین رقیب در قسمت بعد صحبت خواهد شد.

روش پژوهش

از سوی دیگر برای جدا کردن متغیرهای مختلف از یکدیگر و در نتیجه آزمایش فرضیه‌های جایگزین رقیب باید چند کشور را به عنوان گروه گواه یافت که هر یک از آنها در مورد یکی از متغیرهای مذکور **دقیقاً** مثل ایران بوده ولی در مورد متغیرهای دیگر با ایران تفاوت داشته‌باشد تا در نهایت به کشوری برسیم که از نظر تمام متغیرها **دقیقاً** وضعی مثل ایران داشته و فقط در مورد متغیر فرضیه اصلی ما با ایران تفاوت داشته‌باشد. بروشنی پیدا است که یافتن و بررسی همه جانبه این کشورها کاری غیر ممکن است. راه دیگر، استفاده از روش شبه آزمایشی از نوع سری زمانی است که در آن، خود کشور مورد مطالعه را در زمان دیگری به عنوان گروه گواه یا شاهد قرار می‌دهیم. به عبارت دیگر، به جای طرحهای آزمایشی، غیر آزمایشی و یا شبه آزمایشی پساویدادی که در آنها از کشورهای دیگر به عنوان گروه گواه استفاده

می‌شود، در اینجا به بررسی و مقایسه کشور مورد مطالعه در دو زمان متفاوت پرداخته و از همان کشور در یک زمان جلوتر به عنوان گروه گواه استفاده می‌کنیم.

در پژوهش حاضر، با تعریف عملی متغیرهای مذکور در فرضیه‌های جایگزین رقیب و بررسی شاخصهای مربوطه و تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده و به عبارت دیگر با بررسی و مقایسه رویداد مورد نظر (سقوط دکتر مصدق) با دوره‌های قبل از آن براساس روش شبه آزمایشی سری زمانی، سعی خواهیم کرد تا روابط موجود بین متغیرهای مذکور در فرضیه‌های بالا را ارزیابی کنیم. در انجام این پژوهش نیز علاوه بر بهره‌گیری از نظرات استادان محترم راهنما و مشاور و صاحب‌نظران دیگر، عمدتاً از منابع کتابخانه‌ای و اسناد موجود استفاده خواهیم کرد.

ساختار نظری، تعریف عملی متغیرها، و شاخصها یا فن و استراتژی پژوهش

براساس مطالب بالا، ساختار نظری پژوهش حاضر به شکل زیر می‌شود که در آن تعریف عملی متغیرهای دخیل و استراتژی پژوهش (نحوه سنجش و اندازه‌گیری متغیرها یا شاخصها) هم آمده‌است:

۱- فرض^۱: کشورها روی یکدیگر تأثیر گذاشته (تأثیرگذاری عوامل خارجی بر مسائل داخلی کشورها) و در این میان قدرت یا ساختار نظام بین‌الملل هم نقش دارد.

۲- گزاره^۲: بین هژمونی آمریکا پس از جنگ جهانی دوم از یک سو و سقوط دکتر مصدق از سوی دیگر رابطه‌ای وجود دارد.

۳- نظریه^۳: هژمونی آمریکا پس از جنگ جهانی دوم با سقوط دکتر مصدق رابطه مستقیم (+) داشته‌است.

۴- فرضیه^۴: تفوق اقتصادی و نظامی آمریکا پس از جنگ جهانی دوم با خلع شدن دکتر مصدق رابطه مستقیم (+) داشته‌است.

¹-assumption

²-proposition

³-theory

⁴-hypothesis